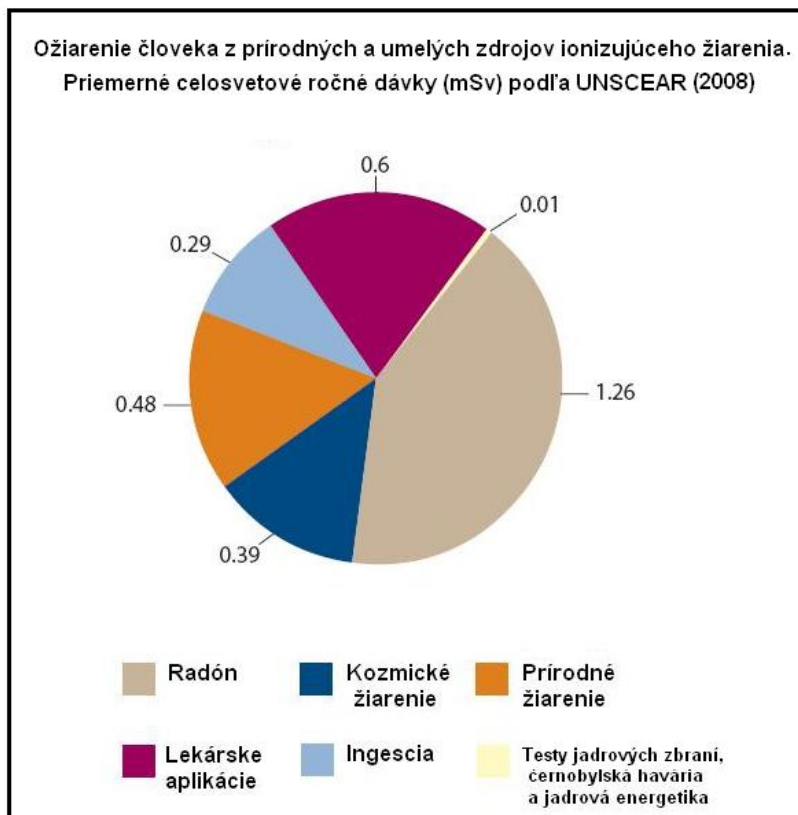

Základné údaje o rádioaktivite a jej účinkoch na ľudí a životné prostredie

Správa výboru OSN pre účinky ionizujúceho žiarenia (UNSCEAR) z roku 2008 udáva priemerné celosvetové ročné efektívne dávky, ktoré v človeku spôsobujú jednotlivé prírodné a umelé zdroje ionizujúceho žiarenia. Sú uvedené v tabuľke 1 a na obrázku 1. Celkový ročný priemerný príkon efektívnej dávky zo všetkých prírodných zdrojov je približne 2,4 mSv. Toto odpovedá príkonu dávky 6,5 $\mu\text{Sv}/\text{deň}$, respektíve 270 nSv/hod. Obrázok zobrazuje tiež rozdelenie, ako sa jednotlivé zdroje podieľajú na celkovom ožiarení človeka. Napriek tomu, že sa jedná o priemerné hodnoty, od ktorých sa môžu skutočné hodnoty u rôznych osôb niekoľkonásobne líšiť je treba uvažovať s dvomi skutočnosťami. Tou prvou je, že ide o veľmi malé dávky žiarenia a druhou je, že celosvetová dávka z umelých zdrojov ionizujúceho žiarenia je podstatne menšia než dávka z prírodných zdrojov, pričom dávka z umelých zdrojov pochádza prevažne z lekárskeho aplikácií ionizujúceho žiarenia.

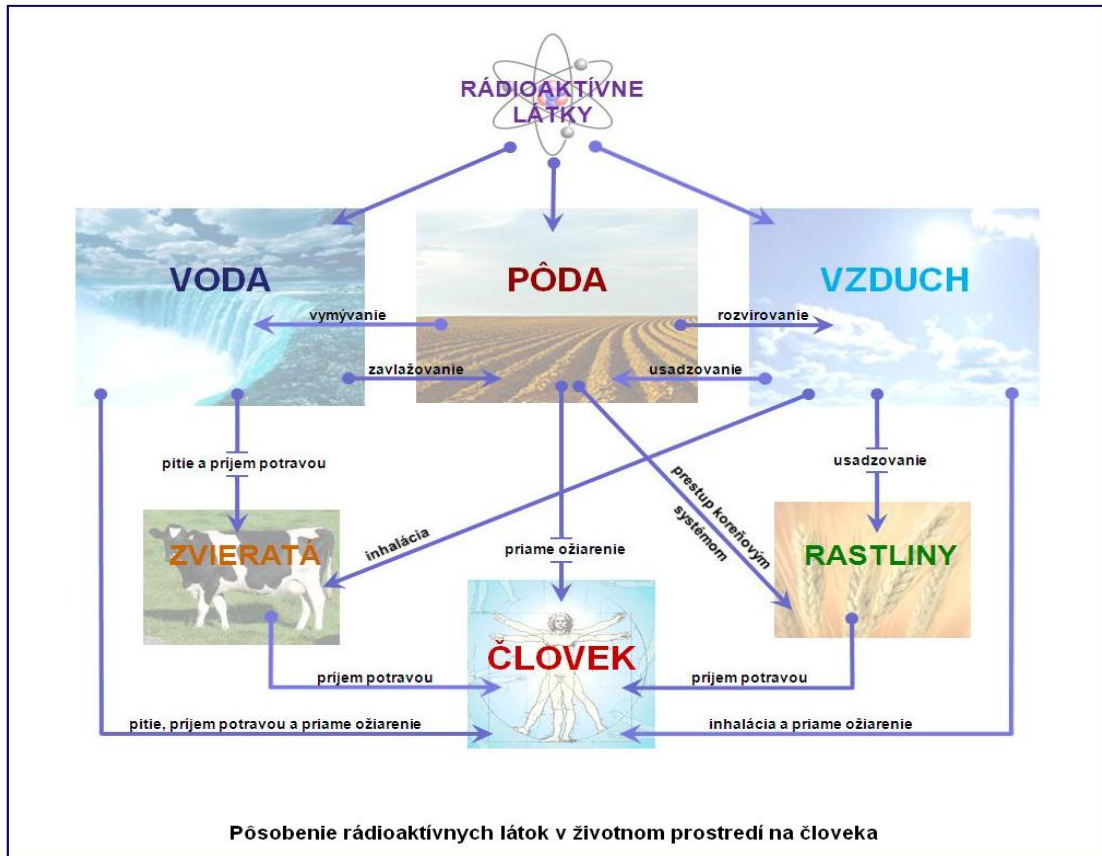
Obrázok 1

Rádioaktívne nuklidy, či už prírodne alebo umelé, spôsobujú podľa svojich vlastností, výskytu a pohybu v jednotlivých zložkách životného prostredia vonkajšie alebo vnútorne ožiarenie. **Vonkajšie ožiarenie** spôsobujú zdroje ionizujúceho žiarenia, ktoré sa nachádzajú mimo ožiarenú osobu. **Vnútorne ožiarenie** je spôsobené žiarením z rádioaktívnych nuklidov, ktoré sa nachádzajú v ľudskom organizme.

Do ľudského organizmu sa rádioaktívne nuklidy dostávajú za normálnych okolností dýchaním (inhalácia) a príjmom potravy a nápojov (ingescia). Dýchaním sa do tela dostávajú plynné rádioaktívne látky rádioaktívne aerosóly. Z plyných rádioaktívnych látok sa v životnom prostredí vyskytujú rádioaktívne izotopy vzácnych plynov, vodná para (obsahuje $^3\text{H}^1\text{HO}$), oxid uhličitý $^{14}\text{CO}_2$ a tiež niektoré chemické formy rádioaktívnych izotopov jódu. Rádioaktívne aerosóly sú malé prachové častice, na ktorých sú zachytené rádioaktívne nuklidy. Pri dýchaní sa aerosólové častice väčšie ako $10\ \mu\text{m}$ zadržujú v horných dýchacích cestách, častice s rozmerom $1\text{-}5\ \mu\text{m}$ prenikajú do pľúc, kde zostávajú dlhú dobu. Do potravy sa rádioaktívne nuklidy dostávajú z rastlín a živočíchov (obrázok 2). Rádioaktivita rastlín pochádza prevažne z pôdy, usadzovanie rádioaktívnych nuklidov na nadzemných častiach rastlín má význam iba pri väčších haváriách jadrových zariadení, v skorších dobách k tomu dochádzalo po nadzemných explóziách jadrových zbraní. Nuklidy ^{14}C a ^3H sú rastlinami prijímané z atmosféry, ostatné rádioaktívne nuklidy sú z pôdnej vody. Niektoré rastliny majú schopnosť hromadiť rádioaktívne nuklidy z primanej vody, podobne aj niektoré živočíchy akumulujú rádioaktívne nuklidy z vody alebo rastlín.

Obrázok 2

Tabuľka 1: Ožiarenie obyvateľstva z prírodných zdrojov

Zdroj ožiarenia		ročná efektívna dávka (mSv)	
		priemerná	typický rozsah
Kozmické žiarenie	Primárna zložka a fotóny	0.28	
	Neutróny	0.10	
	Kozmogénne rádionuklidy	0,01	
	Celkové ožiarenie z kozmického žiarenia	0.39	0.3 - 1.0 ^a
Inhalácia	Uránový a Thóriový rad	0.006	
	Radón (²²² Rn)	1.15	
	Thorón (²²⁰ Rn)	0.1	
	Celkové ožiarenie z inhalácie	1.26	0.2 - 10 ^c

Prírodné žiarenie	Zemský povrch	0.07	
	Stavebné materiály	0.41	
	Celkové prírodné ožiarenie	0.48	0.3 - 1.0 ^b
Ingescia	Draslík (⁴⁰ K)	0.17	
	Uránový a Thórový rad	0.12	
	Celkové ožiarenie z ingescie	0,29	0.2 - 1.0 ^d
Celková suma		2.4	1.0 - 13

- a- rozsah závisí od úrovne mora po väčšie nadmorské výšky
- b- závisí od zloženia rádionuklidov v pôde a stavebných materiáloch
- c- závisí od vnútorného nahromadenia radónu
- d- závisí od zloženia rádionuklidov v potrave a pitnej vode

Pri vnútornom ožiarení závisí poškodenia hlavne od absorbovanej dávky žiarenia, ktorú rádioaktívny nuklid v organizme vyvolá a tieto opäť na jeho aktivite v konkrétnom orgáne alebo tkanive, prípadne v celom tele. Prírodné rádioaktívne nuklidy (⁴⁰K, ¹⁴C, ²²⁶Ra) sú v ľudskom organizme prítomné v približne stálej koncentrácii, pretože sa tu vytvorila rovnováha medzi ich príjomom potravou a vylučovaním. V prípade jednorázového príjmu rádioaktívneho nuklidu, k čomu môže dojsť v prípade neopatrných manipulácií s rádioaktívnymi látkami a pri haváriách jadrových zariadení, je podstatné to ako rýchlo aktivita klesá od okamžiku príjmu. Pokles aktivity časom je v tomto prípade daný polčasom premeny rádioaktívneho nuklidu (T) a tiež rýchlosťou jeho metabolického vylučovania z organizmu, vyjadrenou biologickým polčasom (T_B). Je to doba, po ktorej sa zníži množstvo rádioaktívneho nuklidu metabolickými procesmi na polovicu pôvodného množstva. Celkový úbytok vyjadruje efektívny polčas, definovaný vzťahom $T_{ef} = \frac{T \cdot T_B}{T + T_B}$. Pri vnútornom ožiarení nedochádza z pravidla k rovnomernému ožiareniu všetkých orgánov, pretože niektoré rádioaktívne nuklidy sa v organizme nerozptyľujú rovnomerne, ale jednotlivito sa hromadia v určitom orgáne alebo tkanive. Orgán v ktorom rádioaktívny nuklid vyvolá najväčšie ožiarenie, sa nazýva kritický orgán pre konkrétny nuklid. Efektívne poločasy a kritické orgány niekoľkých významných rádioaktívnych nuklidov sú v tabuľke 2.

Tabuľka 2 : Efektívne poločasy a kritické orgány pre niektoré rádioaktívne nuklidy

Nuklid	T (poločas premeny)	T _{ef} ^a	kritický orgán
³ H	12,35 rokov	10-20 dní	celé telo
¹⁴ C	5736 rokov	35 dní	tukové tkanivo
⁹⁰ Sr	28,1 rokov	15 rokov	kosť
¹³¹ I	8,05 dní	7,5 dňa	štitna žľaza
¹³⁷ Cs	30 rokov	70 dní	celé telo
²¹⁰ Po	138,4 dní	58 dní	celé telo
²²⁶ Ra	1620 rokov	45 rokov	kosť
²³⁹ Pu	24400 rokov	110 rokov	kosť, pľúca

a- pre kritický orgán

Nebezpečenstvo vnútorného ožiarenia vyplýva z toho, že zdroj ionizujúceho žiarenia (rádioaktívny nuklid) sa nachádza v tesnom kontakte s určitým tkanivom. Riziko z vnútorného ožiarenia nieje pre všetky rádioaktívne nuklidy rovnaké. Závisí na fyzikálnych vlastnostiach nuklidu (druh a energia emitovaného žiarenia, polčas rozpadu), jeho chemickej forme (či je v organizme v rozpustnej alebo nerozpustnej forme) a na jeho biochemických a fyziologických vlastnostiach (rýchlosť a rozsah vstrebávania v zažívacom trakte, následné ukladanie a vylučovanie). Tieto vlastnosti určujú rádiotoxicitu nuklidu. Podľa celkového rizika sa rádioaktívne nuklidy rozdeľujú do piatich tried, kde najnebezpečnejšia je prvá trieda (tabuľka 3).

Tabuľka 3: Rozdelenie rádioaktívnych nuklidov podľa rádiotoxicity a potenciálneho ohrozenia vonkajším ožiarením.

Trieda	Nuklidy
1	⁶⁰ Co, ¹³⁴ Cs, ¹³⁷ Cs, ²¹⁰ Pb, ²²⁶ Ra, ²³⁹ Pu, ²⁴¹ Am
2	⁵⁹ Fe, ⁹⁰ Sr, ¹⁰⁶ Ru, ¹³¹ I, ²¹⁰ Po
3	¹²³ I, ¹²⁵ I, ¹⁴⁴ Ce
4	¹⁴ C, ³² P, ⁸⁹ Sr, ⁹⁰ Y, ⁹⁹ Tc
5	³ H, ⁴⁵ Ca, ¹⁴⁷ Pm

Ožiarenia obyvateľstva z umelých zdrojov je za normálnych okolností veľmi nízke (obrázok 1). Existujú legislatívne normy, ktoré stanovujú princípy radiačnej ochrany s cieľom čo najviac obmedziť ožiarenie obyvateľstva z umelých zdrojov. Tieto normy vychádzajú z odporúčaní medzinárodnej komisie pre ochranu pred žiarením a stanovujú limity ožiarenia, ktorých prekročenie nie je prípustné. Prevádzkovatelia jadrových zariadení musia dodržiavať tieto limity. V Slovenskej republike je limit pre ožiarenie obyvateľstva stanovený tak, že súčet efektívnych dávok z vonkajšieho a vnútorného ožiarenia z umelých zdrojov žiarenia nesmie byť väčší ako 1 mSv za kalendárny rok. Do tejto hodnoty sa nerátajú dávky z prípadného lekárskeho ošetrovania. Pre osoby, ktoré s ionizujúcim žiarením prichádzajú do styku v rámci svojich pracovných povinností je limit vyšší, tak isto je stanovený aj špeciálny limit pre praktikantov a študentov, ktorí prichádzajú do styku s ionizujúcim žiarením v rámci vzdelávania. Limity ožiarenia sú stanovené v Nariadení vlády SR č. 345/2006 Z. z. (o základných bezpečnostných požiadavkách na ochranu zdravia pracovníkov a obyvateľov pred ionizujúcim žiarením).